

Radu-Mihail Atanasov

VALORILE PERFECTULUI COMPUS ÎN MEGLENOROMÂNĂ

Printre timpurile trecute ale indicativului din meglenoromână (imperfectul, perfectul compus, perfectul simplu, mai mult ca perfectul) cel mai des este folosit perfectul simplu. Perfectul simplu a fost înlocuit într-o zonă mare din subdialectele dacoromâne (Moldova, mare parte a Transilvaniei, Maramureș)¹ cu perfectul compus. S-a menținut în partea de sud și sud vest a țării (Muntenia, Banat, Crișana, dar mai ales în Oltenia) în dialectele românești sud-dunărene se păstrează foarte bine în aromână² și în meglenoromână³ pe când istroromâna⁴ l-a pierdut complet, probabil sub influența slovene și croatei. Printre limbile sud-slave acest timp este foarte viu în macedoneană⁵, bulgară⁶, albaneză⁷, greacă⁸.

Perfectul simplu este un timp trecut prin excelență a cărui acțiune este concepută ca total terminată și la a cărei desfășurare noi suntem martori oculari.

Spre deosebire de perfectul simplu, perfectul compus în meglenoromână are o sferă de întrebuintare mai redusă, și ceea ce este și mai important, este faptul că a căpătat niște valori specifice de care ne vom ocupa mai pe larg în continuare.

Perfectul compus în meglenoromână se prezintă sub o dublă formă și anume:

1. **perfect compus cu topica normală** a elementelor care alcătuiesc această perifrază: *verb auxiliar + participiu trecut*.

2. **perfect compus inversat**, în care verbul auxiliar vine după participiul trecut.

Auxiliarul care face parte din perfectul compus cu topica normală este verbul *vęári* „a avea” și el a păstrat formele pline „comune cu ale verbului *vęári*: *am, aĵ, ári, vem / vĵem, veĵ / vĵĵ, aų*. Mai rar, ca auxiliar apare și verbul *íri* „a fi”: *săm, ĵeș, ăĵ, im, iĵ, să*, sub influența limbii macedonene.

¹ *Enciclopedia limbii române* (coordonator M. Sala), București, 2001, p. 426.

² Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 454–463.

³ Th. Capidan, *Meglenoromânii. I*. București, 1925, p. 163–166. Vezi și P. Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, 2002, p. 240–243.

⁴ *Enciclopedia limbii române* (coordonator M. Sala), București, 2001, p. 426.

⁵ Blaže Koneski, *Gramatika na makedonskiot literaturni jazik*, Skopje, 1982, p. 420–425.

⁶ Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1950, p. 198–199.

⁷ *Fonetika dhe Gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe*, Tiranë, 1976, p. 266–268 (lucrare colectivă, Academia Albaneză de Științe).

⁸ André Mirambel, *Grammaire du grec moderne*, Paris, 1949.

Participiul în combinație cu auxiliarul *vęári* este invariabil în graiurile din Lúmnița, Cupă, Oșin, Birislăv și Lunđin: *am cęntát*, pe când în graiurile din Umă și Țárnareca el are suport vocalic „feminin” *ă*: *am cęntátă*.

1. PERFECTUL COMPUS VERB AUXILIAR + PARTICIPIUL TRECUT

1.1. Perfectul compus cu topica normală exprimă o acțiune verbală care a avut loc în trecut fără să avem o idee despre momentul când ea s-a desfășurat, cum este cazul cu perfectul simplu. O astfel de nuanță este percepută în primul rând în frazele unde nu apar alte cuvinte cu înțeles temporal care pot determina mai de aproape momentul desfășurării acțiunii. De exemplu, în fraza *ăț am zis(ă) s-nu ti joț cu țăl*, acțiunea care s-a desfășurat în trecut nu este legată cu nimic de un moment cât de cât determinat al comunicării faptului. Dacă această frază este exprimată prin perfectul simplu *ăț zis s-nu ti joț cu țăl*, imediat avem o idee mai precisă despre momentul desfășurării acțiunii, la care putem adăuga și alte cuvinte spre a determina acest moment ca : *moja* „adineauri”, *ăngădias* „adineauri”, *ăntru un sat* „acum o oră”.

1.2. Prin acest tip de perfect compus putem exprima deci o acțiune atestată, trăită de noi și nu povestită de o altă persoană. O astfel de întrebuintare a perfectului compus este legată în primul rând de persoana 1. Spre ilustrare dăm următoarele exemple: *Io și ăń Fránțija am sirbítă căđva ăń*, „eu și în Franța am lucrat câțiva ani”; *Ună sútă dí or ăț am spús(ă) s-nu ti joț cu fôcu*, „ți-am spus de o sută de ori să nu te joci cu focul”; *Mi am dus(ă) prin toăti cătúnili si ubidés feătă dí mulári și nu flaj*, „m-am dus prin toate satele să caut fată de soție și n-am găsit”. Dacă în aceste fraze înlocuim perfectul compus cu perfect simplu, imediat vom presupune un anumit moment din trecut când a avut loc acțiunea.

1.3. Perfectul compus cu topica normală poate exprima și o acțiune care a avut loc într-un trecut apropiat (în decursul de 24 de ore) la care noi n-am fost martori oculari, dar rezultatul ei este vizibil în prezent. Spre exemplu: *uá ári meárs(ă) múlta ploáia di pimintu ăj cătă / côta ud* „aici a plouat mult de pământul este atât de umed”; *ăldi Crăsti ou ău văđít(ă) ódrina* „(se vede că) alde Cristea au irigat via”; *țista uámin ău trigírat(ă)* „(sunt semne că) oamenii aceștia au treierat”, sau în exemplul *ei, năfoără ári meárs(ă) neáua!*, „e, afară a nins!” o constatare și mirare plăcută la ieșirea dintr-o sală de cinema după ce am vizionat un film. De fapt, aici avem o acțiune verbală constatată de noi ulterior, dar nu și în momentul desfășurării ei.

1.4. În alte cazuri această acțiune poate fi presupusă prin unele dovezi pe care le constatăm după ce au fost săvârșite de către o altă persoană: *țista fićóru ăj vinít di la scǎló, ári mǎncátă și íără si ári dus(ă) la jucári*, „copilul acesta a venit de la școală, a mâncat și iar s-a dus la joacă”. Acest lucru se poate presupune prin ghiozdanul lăsat în camera lui, prin tortul mâncat din frigider și prin absența lui.

1.5. Perfectul compus se folosește și atunci când numai presupunem că o anumită acțiune poate avea loc: *du-ti sǎ vez, pǎtı gǎlína ári fat ou*, „du-te să vezi, poate găina a ouat”; *la țista om ăl-ți ári fátă vrin lucrú nibún di căta ăj ăñ gǎjle*, „omului acestuia i s-a întâmplat ceva rău atât este de îngrijorat”.

1.6. Acest timp se poate folosi cu sensul de viitor anterior: *fuzít curún din vínă până cǎn n-ǎri vinită (nu-ı vinít) sǎjbija*, „fugiți repede din vie până când n-a venit proprietarul”.

2. PERFECTUL COMPUS CU TOPICA INVERSATĂ

2.1. Perfectul compus inversat este o perifrază în care verbul auxiliar *veári* stă după participiul trecut: *cǎntát-ăm*.

Formele auxiliarului apar schimbate în comparație cu cele ale verbului plin: -*ăm*, -*ăj*, -*ău*, -*ăm*, -*ăț*, -*ău*. Menționăm că participiul trecut *fost* de la verbul *iri* apare numai în perfectul compus cu topică inversată.

2.2. Acest timp se folosește când comunicăm o acțiune care ne este relatată / povestită de altcineva. Această valoare a perfectului compus inversat apare în general la persoanele a II-a și a III-a, dar, când comunicăm ceea ce alții au spus despre noi, ea apare și la persoana I. Este vorba de funcțiile pe care, cu timpul, le-a căpătat perfectul compus meglenoromân și în special cel în forma sa inversată, prin care, după cum am menționat deja, se exprimă o acțiune verbală povestită de o altă persoană, adică la a cărei desfășurare n-am fost martori oculari. Punctul de plecare cu privire la această valoare a perfectului cu topică inversată în meglenoromână este limba turcă. Deși structura acestei limbi este cu totul deosebită, fiind o limbă aglutinantă, care în general a furnizat un lot considerabil de cuvinte în toate limbile balcanice, influența ei s-a resimțit și în structura verbală a câtorva dintre limbile balcanice ca bulgara, macedoneana și albaneza. Dintre dialectele românești, fenomenul este cunoscut nu numai meglenoromânei, ci și în graiul aromân din Ohrid și Struga⁹, de tip fărșerot, care a suferit o influență din partea limbii albaneze. Este bine cunoscut că, încă din cele mai vechi texte scrise în limba turcă, care

⁹ M. Markovič, *Aromanskiot i makedonskiot govor od ohridsko-stru kiot region*, Skopje, 2007, p. 141–142.

datează din secolul VII-lea al erei noastre, se remarcă opoziția între cele două forme verbale ale perfectului, una terminată în *ti, di* și care arată că povestitorul a fost martor ocular la desfășurarea acțiunii, și cealaltă terminată în *miş*, exprimând o acțiune verbală la desfășurarea căreia povestitorul n-a fost martor ocular, ci i-a fost transmisă de altcineva. Fenomenul fiind cunoscut și în limbile balcanice menționate mai sus și care fac parte din nucleul uniunii lingvistice balcanice, este greu de precizat în ce sens au mers influențele cu privire la acest fenomen în limbile respective, însă este cert că el își are originea în limba turcă. Spre exemplu, dacă luăm fraza *Petri dără multu mușată căsă ăñ Umă* „Petre a făcut o casă foarte frumoasă în Umă” (maced. *Petre napravi mnogu ubava kuĳa vo Uma*), aici comunicăm un fapt care ne este bine cunoscut, de care nu ne îndoim sau pe care nu-l presupunem. Noi am văzut casa aceasta cu ochii noștri. Această frază poate fi exprimată și altfel: *Petri dărăt-ău multu mușată casă ăñ Umă*, pe care o traducem la fel „Petre a făcut o casă foarte frumoasă în Umă” (maced. *Petre napravil mnogu ubava kuĳa vo Uma*), însă aici sensul în meglenoromână este schimbat și presupune o acțiune verbală povestită de către cineva, de unde aflăm că „Petre a construit o casă foarte frumoasă în Umă”, fără că noi să știm ceva direct despre acest fapt. Noi comunicăm altor persoane ceea ce am auzit. În asemenea cazuri, în traducerea românească se poate adăuga „am auzit că / am aflat că / se spune că / se zice că Petre a făcut o casă foarte frumoasă în Umă”.

2.3. Perfectul compus inversat *dărăt-ău* în această frază poate exprima atât o acțiune verbală trecută, terminată, cât și o acțiune prezentă. Putem deci traduce și „(am auzit că) Petre construiește o casă foarte frumoasă în Umă”.

2.4. Perfectul compus inversat este foarte des folosit în narațiune când acțiunea verbală este concepută ca relatată de o altă persoană. De obicei poveștile populare încep cu formula *ăș fost-ău ună ăără...* „a fost odată..”: iată câteva exemple extrase din textele lui Candrea¹⁰ și Capidan¹¹: *ăș fost-ău vrină ără trei luvăč...*, ‘au fost odată trei vânători’ (Candrea, Texte, 277, XXIV, 1); *Fost-ău vrină ără un om mult linos* ‘a fost odată un om foarte leneș’ (Candrea, Texte, 281, XXVIII, 1); *un om ăș vut-ău ună tajfă di doj fičor, ună fêtă, mul'ari-sa și babă-sa* ‘un om a avut o familie de doi băieți, o fată, soția sa și soacră sa’ (Capidan, *Meglenoromâni II*, 50, 22.1.).

2.5. Perfectul compus inversat, folosit la persoana 2 sg. și pl. poate exprima mirarea vorbitorului referitoare la o acțiune sau stare la care nu se aștepta și care s-a desfășurat în trecut sau se desfășoară încă în prezent. Spre exemplu: *tu fost-ăi*

¹⁰ I. A. Candrea, *Texte meglenite*, în *Grai și suflet*, I, 1923–24.

¹¹ Th. Capidan, *Meglenoromâni II*, București, 1928.

múltu vut bră! „tu ești foarte bogat, măi!”; „tu ai fost foarte bogat, măi!” (cf. maced. *Ti si bil mnogu bogat, be!*“).

Așa cum am menționat mai sus, și graiul aromân din Ohrid și Struga, sub influența albanezei, a creat un tip de perfect compus inversat aglutinat, având ca elemente participiul trecut aromân și elementul albanez *ka* (formă unică pentru toate persoanele) care este de fapt persoana a III-a prez. de la verbul *kam* „a avea”: *Santa fus-ka yinit di tu Amerikijă* „(am auzit că) Santa a venit din America”. Albaneza este limba în care, în cazul de față, se poate vorbi de un mod aparte cunoscut sub denumirea de admirativ (mënyrë habitore)¹². Acest mod este reprezentat prin patru timpuri: prezentul, imperfectul, perfectul compus și mai mult ca perfectul, dar cele mai folosite sunt prezentul și perfectul compus. Admirativul din albaneză a fost în atenția mai multor lingviști albanezi și străini printre care menționăm pe A. Dozon, G. Weigand, N. Jokl, Kr. Sandfeld, Shaban Demiraj, M. Domi, Pekmezi, Z. Osmani etc.

În continuare, spre a ilustra mai bine cele spuse mai sus, cităm un text în meglenoromână cu perfectul compus inversat și versiunile lui în macedoneană, turcă și albaneză, unde el apare cu aceeași valoare:

– în meglenoromână în graiul din Umă):

Vrin om **fost-ău** după leământni ă n munti. După ți li **dunăt-ău**, li **lat-ău** pri númeri și **kinisit-ău** cătră cāsăbă ca s-li vîndă. Leământnili **fost-ău** múltu lúnđă și dîntru țeă cătărău și sâldi **vicăit-ău**:

– Viglăt-vă! Viglăt-vă!

Un om fudúl, cări tunțeă **tricut-ău** prin cáli nu **vrut-ău** si trăgă la párti și leământnili ăl li **zacăcit-ău** rúbili și-l li **rupt-ău**. Fudúlu si **ănvirnat-ău** și ăl **dat-ău** țâl ómu la sud ca si-l li plătească rúbili. Că n **júns-ău** la sudíjă, țista ăl **ăntribát-ău** di cătiva or si-l spúnă cum si **fat-ău** țâl lúcru. Ămă ómu cu leământnili sâldi **tácút-ău**.

Sudíjă ăl **zis-ău** la fudúlu:

Ți nă-l aj dúsă țista om mut? Cum s-mi ăntilég cu ăl? Níți údi, níți lăfăști!

Nu-î mut, guspudín sudíjă, sâldi că și si fáți!

A, tu di ău știî că nu-î mut? – **ăntribát-ău** sudíjă.

Ami că n li purtá leământnili prin cáli cu glásu până ă n țer sâldi vicăjă:

„Viglăt-vă! Viglăt-vă!”

– în turcă:

Bir adam odun yapmak için ormana **gitmiş**. Odunları topladıktan sonra **yüklenmiş** ve satmak için kente **gitmiş**. Odunlar uzunmuşlar, bunun için de:

¹² *Gramatika e gjuhës shqipe*, Akademia e shkencave e Republikës së Shqipërisë, Tiranë, 1995, p. 291.

– Dikkat edin, dikkat edin-diye sesle bağırıyormuş.

O anda yollardan geçen gururlu bir adam kenara çekilmek **istememiş** ve odunlar, elbiselerini tutarak yırtmışlar. Gururlu adam buna çok kızmış ve hakeme giderek, elbiselerini ödemek için dava açmış. Hakemin karşısına çıkınca hakem, olayı nasıl olduğunu anlatmasını rica **etmiş**. Fakat, odunçu daima **susuyormuş**.

Hakem gururlu adama dönerek:

– Bana bu dilsiz adamı neye getirdin? Bununla nasıl anlaşacağın? Ne duyar ne konuşur?

Dilsiz degildir, hakem bey kastten öyle yapıyor!

Dilsiz olduğunu nereden bilirsin? – diye **sormuş** hakem.

Yolda odunları taşırken var sesi ile:

„Dikkat edin, dikkat edin” diye bağırıyordu.

– **în macedoneană:**

Nekoj čovek **bil** po drva vo gorata. Otkako gi **nabral**, gi **naramil** i **trgnal** kon gradot da gi prodava. Drvata **bile** moşne dolgi, pa zatoa toj postojano i moşne silno **vikal**:

– Vardete se! Vardete se!

Eden gordelivec, koj vo toj mig **minuval** po ulicata, ne **sakal** da se trgne nastrana, pa drvata mu gi **zakačile** alištata i mu gi **skinale**. Gordelivecot se **nalutil** i go **dal** čovekot na sud za da mu gi plati alištata. Koga **doşle** pred sudijata, toj gi **praşal** nekolku pati da mu objasnat kako se **slučila** taa rabota. No drvarot postojano **molčel**.

Sudijata mu **rekol** na gordelivecot:

– Zōšto si mi go **dovel** ovoj nem čovek? Kako ќе se razberam so nego? Nitu sluşa, nitu zboruva!

– Ne e nem, gospodin sudija, samo taka se pravi!

– A od kade zmaeş deka ne e nem? – **praāal** sudijata.

– Pa.koga gi noseşe drvata po ulicata, vikaşe na siot glas: „Vardete se! Vardete se!”

– **în albaneză:**

Një njeri **paska qenë** në pyll për dru. Pasi i **paska mbledhur** drutë, i **paska ngarkuar** dhe **qenka nisur** për në qytet që t'i shesë. Drustë **paskan qenë** të gjatë, prandaj ai vazhdimisht dhe shumë fort **thërriska**:

Ruajuni! Ruajuni!

Një njeri krenar, i cili në atë cast **paska kaluar** atypari, **nuk paska dashur** të largohet menjandë, kështukë drutë i **qenkan ngecur** te rrobat dhe ia **paskan grisur**. Ky njeriu krenar **qenka hidhëruar** dhe e **paska paditur** në gjyk këtë tjetrin që t'ia

paguajë rrobat. Kur **paskan ardhur** përpara gjukatësit, ai i **paska pyetur** disa herë se si **paska ngjarë** kjo punë. Por druvari tërë kohën **paska heshtur**.

Gjykatësi i **paska thënë** njeriut krenar:

– Ç'ma ke sjellur këtë memec? Si do të merrem vesh me të? As dëgjon e as flet!

– Nuk është nemeç, zotëri gjykatës, por shtiret i tillë!

– Po prej ku e di ti që nuk është nemeç? – **paska pyetar** gjykatësi.

– Epo, kur i bartte drutë nëpër ruggë, sa kishte në kokë thërriste: „Ruajuni! Ruajuni!

În concluzie, putem delimita trei situații în prezentarea unei acțiuni verbale, ilustrându-le prin exemplul următor:

1. *Gorgi vini din America* „Gheorghe a venit din America” (eu l-am văzut când a venit, am fost martor ocular la acest eveniment); este vorba de o afirmație categorică și o astfel de acțiune este prezentată prin perfectul simplu;

2. *Gorgi ari vinită din America* „Gheorghe a venit din America” (eu nu l-am văzut când a venit, dar acuma îl văd / constat că a venit); este vorba de o constatare proprie, nu relatată de altcineva, și ea este exprimată prin perfectul compus cu topică normală;

3. *Gorgi vinit-ău din America* „(mi-au spus că) Gheorghe a venit din America” (eu nu l-am văzut când a venit și nici până în momentul de față nu l-am văzut, știu numai că a venit din America după ceea ce mi s-a spus); este vorba de o informație transmisă de altcineva și o astfel de acțiune poate fi exprimată numai prin perfectul compus inversat.

LES VALEURS DU PASSÉ COMPOSÉ EN MÉGLÉNOROUMAIN

(Résumé)

Le passé composé en méglénoroumain se présente sous une double forme, à savoir: passé composé avec l'ordre normal des éléments constitutifs c'est-à-dire *verbe auxiliaire* + *participe passé* et passé composé à éléments inversés : *participe passé* + *verbe auxiliaire*. Le passé composé avec la topique normale peut exprimer une action passée sans avoir une idée du moment de son déroulement, ou bien une action récente dont le résultat est visible dans le présent ou encore une action supposée.

Le passé composé avec la topique inverse exprime uniquement une action relatée par une autre personne, action qui s'est déroulée dans notre absence où nous n'étions pas des témoins oculaires. Cette particularité du passé composé inversé est présente également dans le bulgare, le macédonien, l'albanais et dans le parler aroumain de Ohrid et Struga, sous l'influence de ce dernier. Le phénomène tire son origine de la langue turque.

Cuvinte-cheie: meglénoromână, perfect compus cu topică normală, perfect compus inversat, influență turcă.

Mots-clés: méglénoroumain, passé composé avec topique normale, passé composé inversé, influence turque.